

А.В.Кавалёва

кандыдат філалагічных навук, загадчык кафедры англійскай мовы і
методыкі выкладання замежных моў МДПУ імя І.П. Шамякіна
(г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

ЛАКАЛІЗАЦЫЯ АЙКОНІМАЎ З ТАПААСНОВАМІ АКЦЯБР / КАСТРЫЧНІК

Інфармацыя пра духоўнае і матэрыяльнае жыццё пэўнага этнасу засведчана ў назвах населеных пунктаў, якія лічацца своеасаблівымі помнікамі культуры народа. З цягам часу некаторыя найменні замяняюцца, што з'яўляецца натуральным працэсам развіцця айканіміі. Але змены ў грамадстве, змена ідэалогіі дзяржавы часта ўплываюць на айканімічную сістэму краіны. Пасля Кастрычніцкіх падзей 1917 года адбылася масавая дэнамінацыя назваў населеных пунктаў. У шматлікіх выпадках перайменаванню падлягалі айконімы, што выклікалі негатыўныя асацыяцыі з-за сучаснага, нярэдка памылковага ўспрымання апелятыва або антрапоніма, ад якога ўтвораны айконім. Але страчаныя адапелятыўныя назвы не лічыліся абразлівымі паводле паходжання, таму што ў час іх стварэння існавала сувязь паміж апелятывам (геаграфічным тэрмінам) і найменнем. Новыя назвы замянілі найменні, якія суадносіліся з прозвішчамі персаналій царскага, панскага паходжання (*Раманава, Панічы*), былі звязаны з рэлігіяй, Богам, служыцелямі культу (*Богі, Манастыр*), суадносіліся з немілагучнымі, абразлівымі словамі (*Дурынчы, Бяжхлебчы*), з этнонімамі (*Малыя Ляхі*), з былымі архаізаванымі рэаліямі (*Дзягцянка, Гута*). Шматлікія стылістычна нейтральныя назвы скасоўваліся з мэтай увесці ў тапанімію краіны айконімы, матываваныя апелятывамі з сімвалічным значэннем, што адлюстроўвалі тагачасную ідэалогію, адзінкі-мемаратывы.

Новая эпоха ў жыцці грамадства абумовіла ўзнікненне новых святочных дат і важных гістарычных падзей. Гэты перыяд (1919 – 1991 гг.) у беларускай айканіміі характарызуецца з'яўленнем найменняў ад галоўных свят савецкага часу – *Першае Мая* і *Акцябр (Кастрычнік)*. Такія адзінкі вызначаюцца асаблівай паўтаральнасцю ў перайменаваннях, што адбываліся пераважна ў 30-я гады ХХ стагоддзя. У савецкі перыяд узнікла каля 240 айконімаў на тэрыторыі сучаснай Беларусі, утвораных ад назваў свят і памятных падзей, амаль палова з іх – замененыя адзінкі (104 найменні).

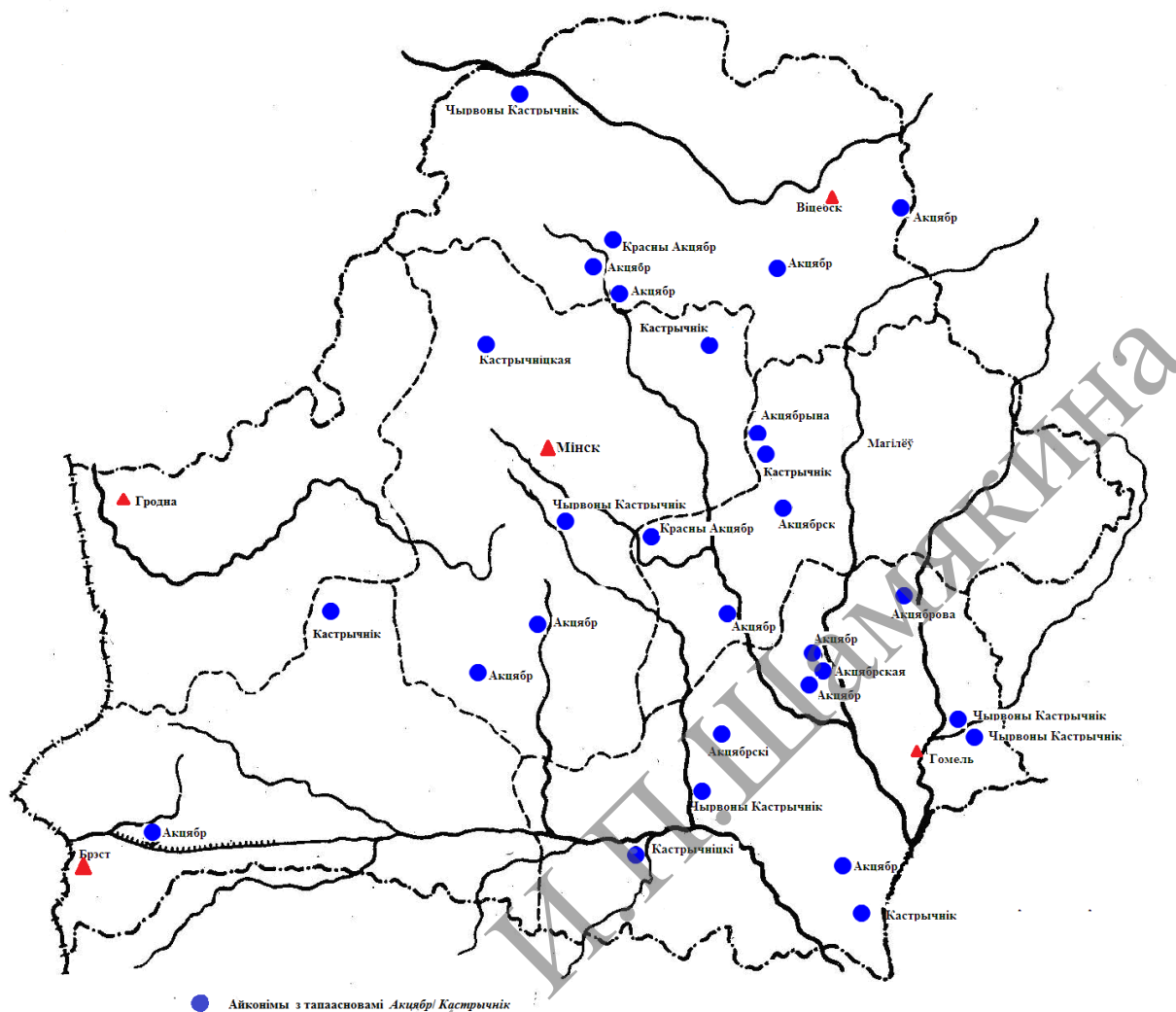
У беларускіх перайменаваннях выяўлены айконімы *Акцябр, Кастрычнік, Акцяброва, Акцябрск, Акцябрская, Кастрычніцкі, Чырвоны Кастрычнік*, якія паходзяць ад тапаасноў *Акцябр* або *Кастрычнік* са значэннем 'Вялікая Кастрычніцкая сацыялістычная рэвалюцыя 1917 года, а таксама яе гадавіна 7 лістапада'. Атрыбутыўны кампанент *чырвоны*

ўказвае на сувязь з рэвалюцыйнай дзейнасцю, з савецкай дзяржавай, сацыялістычным ладам. Дэнамінацыя гэтых найменняў адбывалася на рускай мове, без уліку міжнародных норм і стандартаў, таму пэўную цяжкасць выклікала іх перадача на беларускую мову. У айканіміі былога СССР тапааснова *Акцябр* засведчана ў 192 назвах [5, с. 230].

На думку С.А. Нікіціна, паўтаральнасць лексемы *акцябр* у такіх найменнях абумоўлена “кампактнасцю”, лёгкасцю ў спалучэнні з тапанімічнымі фармантамі і ўтварэнні катаяконімаў, яе адаптаванасцю носьбітамі мовы [6, с. 175]. Айконімы тыпу *Красны Акцябр*, *Чырвоны Кастрычнік* адносяцца да ўстойлівых спалучэнняў і кваліфікуюцца як камуністычныя ідэалагемы. Прыналежнасць гэтых адзінак да састаўных, якія па форме ўтвараюць спалучэнне ад’ектыва і субстантыва, як лічыць У.А. Ніканаў, толькі знешняя [7, с. 99]. На думку А.Я. Баханькова, інтэрнацыяналізм *октябрь* у беларускай мове выклікае асацыяцыю з лексмай *кастрычнік*, таму адбылося не прамое запазычанне, а калькаванне [1, с. 217].

На карце-схеме прыводзяцца звесткі аб лакалізацыі такіх адзінак на сучаснай тэрыторыі Беларусі.

Карта-схема 1. Лакалізацыя адзінак з тапаасновамі *Акцябр/Кастрычнік*

Асноўны масіў адзінак, што суадносяцца з лексэмай *Акцябр* і вытворнымі ад яе, лакалізуецца ў Гомельскай вобласці (у Буда-Кашалёўскім і Жлобінскім раёнах). Назвы ад лексемы *Кастрычнік* і вытворных ад яе фіксуюцца і на Міншчыне. Але ў працэсе функцыянавання знікла амаль трэцяя частка такіх айконімаў.

Найменне *Акцябр* замяніла ў Жлобінскім раёне дзве назвы: у 1936 годзе айконім у форме множнага ліку *Папкі*, а ў 1962 годзе назву *Бязбожнік*. Страчаны айконім *Папкі* паходзіць ад антрапоніма *Папок*, *Папко*, носьбітамі якога маглі быць нашчадкі святароў і бацькі-вернікі [3, с. 268]. Гэтая адзінка, як сведчыць В.В. Шур, некалькі разоў мяняў назву: *Папкі* → *Бухарын* → *Жданаў* → *Акцябр* [11, с. 204]. Найменне *Бязбожнік* матывавана, магчыма, уласным іменем *Бязбожны*. У гэтым жа раёне зафіксавана з 1964 года ўтварэнне *Акцябрская*. Страчаны айконім *Тапіла* матываваны апелятывам *тапіла* ‘багна, твань’, ‘непраходнае месца на дрыгвяністым балоце; топкае месца на балоце’. Адразу дзве адзінкі *Чырвоны Кастрычнік* засведчаны на Добрушчыне. Да 1924 года існавала назва паселішча *Мікалаеўка*, якая паходзіць ад уласнага імя *Мікалай* >

Миколай > Николай, да 1938 года – айконім *Хацееўка*, што ўзыходзіць да антрапоніма *Хотен, Хотян, Хотьян*. Ён, магчыма, з’яўляецца гіпакарыстыкам уласнага імя *Хацімір*. Айконім у форме субстантываванага прыметніка *Кастрычніцкі* да 1935 года меў назву *Дзікае*. Найменне *Дзікае* матывавана, магчыма, лексмай *дзікі* ‘незаселены, неабжыты; глухі’ або ўласным іменем *Дзік, Дзікі*. Назва лакалізуецца ў Петрыкаўскім раёне.

У Буда-Кашалёўскім раёне айконім *Акцябр* замяніў у 1961 годзе мемарыяльную адзінку *Сталіна*, якая атрымала назву ў гонар І.В. Сталіна, дзяржаўнага дзеяча савецкага часу, кіраўніка СССР; пасля развянчэння “культу асобы” такія айконімы былі перайменаваны. У гэтым жа раёне фіксуецца штучнае ўтварэнне *Красны Акцябр*, якое з 1924 года замяніла айконім з фармантам *-аўка Чэрапаўка II*, што ўзыходзіць да ўласнага імя *Чэрап*. Нумератыўны кампанент *II* дыферэнцуе паселішча ад айконіма *Чэрапаўка*. Да 1962 года ў Рэчыцкім раёне існавала назва *Задзярэўка* (яе паходжанне зацёмнена), якая таксама была перайменавана на айконім *Акцябр*. Адзінка *Кастрычнік* з 1920 года з’явілася ў межах суседняга, Хойніцкага раёна. Страчанае найменне *Папоўшчына* ўтворана ад антрапонімаў *Поп, Папоў*, якія суадносяцца з лексмай *поп* ‘свяшчэннік’. Назва пасёлка гарадскога тыпу *Карпілаўка*, матываваная антрапонімам *Карпіла*, у 1954 годзе атрымала назву ў форме субстантываванага прыметніка *Акцябрскі*. У Кармянскім раёне айконімы *Новая Быч, Старая Быч* у 1964 годзе былі заменены на адзінку з фармантам *-ова Акцяброва*. Паходжанне страчанага назвы *Быч* зацёмнена. Атрыбутыўныя кампаненты *Новая, Старая* сведчаць пра адносны час узнікнення паселішча.

Адно з першых перайменаванняў на Міншчыне, што засведчана ў 1919 годзе, таксама атрымала назву *Кастрычнік*. Зніклы айконім *Ламское* суадносіцца, магчыма, з антрапонімам **Ламскі*. Не выключана паходжанне ад апелятыва *ламы* ‘месца хованкі, асабліва зімой, лясных звяроў пад сукамі, галінамі, лапкамі дрэў’ [12, с. 391]; ‘сучча ў лесе, наваленае на зямлю ці прыгнутае да зямлі, пад якім хаваюцца лясныя звяры’ [3, с. 119]. Спалучэнне *Чырвоны Кастрычнік* замяніла ў Пухавіцкім раёне (у 1922 г.) старажытнае найменне *Забалеўскі Двор*. Айконім утвораны ад апелятыва *двор* ‘населены пункт, паселішча хутарскага тыпу, шляхецкае землеўладанне’ [2, с. 76], *дварышча* ‘маёнтак’, ‘двор, надворак; прастора па-за сценамі дома’. Атрыбутыўны кампанент *Забалеўскі* ўказвае на лакалізацыю аб’екта – за гідронімам *Баля*.

На Случчыне паселішча *Трактар* было заснавана ў 1927 г. на базе былога маёнтка Іваніха [8, с. 551]. Назва суадносіцца з лексмай *трактар* ‘самаходная машына для перамяшчэння, прывядзення ў дзеянне сельскагаспадарчых прылад’. Праз два дзесяцігоддзі яна было заменена на адзінку *Акцябр*. На Лагойшчыне айконім *Хатаевічы* засведчаны ўпершыню ў 1558 годзе як шляхецкая ўласнасць у Мінскім павеце [9, с.

399]. Ён узыходзіць да антрапонімаў **Хота, Хата*, што з'яўляюцца гіпакарыстыкамі ўласнага імя *Хацімір*. З 1939 года паселішча таксама мае назву *Акцябр*. Найменне ў форме субстантываванага прыметніка *Кастрычніцкая* з 1964 года фіксуецца ў Вілейскім раёне. Яно мела назву *Кабылле*, яе паходжанне зацёмнена, магчыма, яна мае адгідранімічнае паходжанне. У Салігорскім раёне айконім *Старчыцы*, які вядомы з XVI стагоддзя і матываваны іменем-мянушкай або прозвішчам *Старец*, у 1964 годзе атрымаў назву *Акцябр*.

На Віцебшчыне найменне *Акцябр* ідэнтыфікуе тры паселішчы. У 1938 годзе былі перайменаваны айконім у форме множнага ліку *Кабыльнікі* ў Ліэзненскім раёне, які паходзіць ад антрапоніма *Кабыльнік*, і найменне *Канец* на Сенненшчыне, што ўтворана ад апелятыва *канец* 'участак ніў, які ўпіраецца ў іншае поле, край вёскі, вуліцы, поля, лугу'. У 1939 годзе на Лепельшчыне была заменена назва паселішча *Кліманцава*, якая суадносіцца з уласным іменем *Клім > Климент*. Спалучэнні *Красны Акцябр* і *Чырвоны Кастрычнік* засведчаны ў Верхнядзвінскім і Лепельскім раёнах адпаведна. З 1938 года знікла найменне *Быкі*, што паходзіць ад імя-мянушкі або прозвішча *Бык*. У 1939 годзе быў заменены айконім *Іван Бор*. Ён матываваны, магчыма, мікратапонімам *Іван Бор*, што сведчыць пра бор, які належаў Івану.

На тэрыторыі сучаснай Магілёўскай вобласці таксама выяўлены адзінкі з тапаасновамі *Акцябр / Кастрычнік*. Так, у 1961 годзе ў Бялыніцкім раёне найменне *Кастрычнік* замяніла айконім *Засценкі*, што паходзіць ад апелятыва *засценак*. У выніку зямельнай рэформы XVI стагоддзя ўзніклі *засценкі* 'звычайна хутарскае пасяленне дробнай шляхты' [4, с. 32], першапачаткова *засценак* 'участак зямлі, які быў пакінуты за межамі (за сцяной) абшчынных зямель, што былі падзелены на валокі' [2, с. 130]. Але гэты апелятыў ужываецца і са значэннем 'хутар або невялікі населены пункт', 'засценак, кавалак зямлі за 'сценкаю', дарожкаю'.

У 1964 годзе на карце Магілёўшчыне з'явіліся назвы *Акцябрск* з фармантам *-ск* і *Акцябрына* з фармантам *-ына*. У Клічаўскім раёне была перайменавана назва *Кабылянка*, што суадносіцца з гідронімам *Кабылянка*. У Бялыніцкім раёне знік айконім *Царковішча*, які вядомы з XVII стагоддзя. Страчаная назва паселішча *Царковішча* матывавана лексмай *царковішча* 'месца, дзе стаіць ці стаяла царква'.

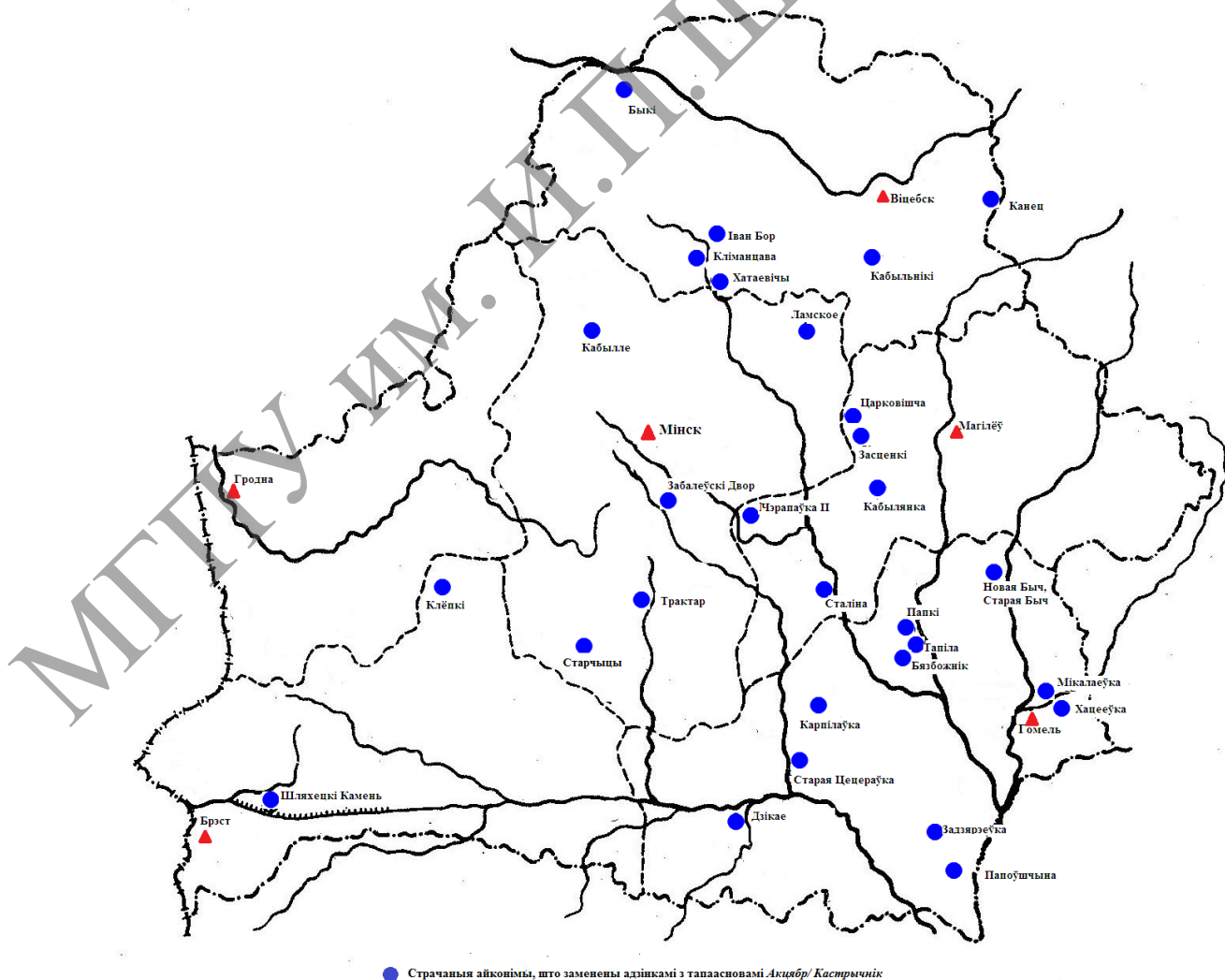
У Брэсцкай вобласці ў выніку перайменаванняў XX стагоддзя засведчаны дзве адзінкі з гэтай тапаасновай. Так, у Баранавіцкім раёне айконім *Кастрычнік* у 1946 годзе замяніў найменне ў форме множнага ліку *Клёпкі*, што матывавана, магчыма, антрапонімам **Клёпа*. У Кобрынскім раёне ў 1939 годзе назва паселішча *Шляхецкі Камень* была перайменавана на адзінку *Акцябр*. Страчаны айконім *Шляхецкі Камень*

суадносіцца з апелятывам *камень* ‘месца, дзе ляжыць асобны валун, дзе багата камянёў у глебе; сенажаць, дзе камянiстая глеба’. Атрыбутыўны кампанент *Шляхецкі* суадносіцца з антрапонімам *Шляхта* або з апелятывам *шляхта* ‘прывілеяванае саслоўе – дробнапамеснае дваранства’.

На Гродзеншчыне адзінкі з тапаасновамі *Акцябр / Кастрычнік* не выяўлены.

Перайменаванні айконімаў з гэтымі лексемамі лакалізуецца пераважна ва ўсходніх і цэнтральных раёнах сучаснай тэрыторыі Беларусі. На захадзе краіны новыя найменні вядомы ў меншай ступені, што тлумачыцца далучэннем гэтай тэрыторыі ў склад сучаснай Беларусі толькі ў 1939 годзе. Яны замянілі старажытныя айконімы, што паходзілі ад антрапонімаў (*Карпілаўка, Старчыцы*), гідраграфічных тэрмінаў (*Таніла*), назваў зямельных надзелаў (*Канец*), гідронімаў (*Кабылянка*). На карце-схеме прыводзяцца страчаныя айконімы, што заменены адзінкамі з тапаасновамі *Акцябр / Кастрычнік* на сучаснай тэрыторыі Беларусі.

Карта-схема 2. Страчаныя айконімы, што заменены адзінкамі з тапаасновамі *Акцябр / Кастрычнік*

Перайменаванні, матываваныя назвамі дзяржаўных свят, памятных падзей, дубліравалі шматлікія новыя адзінкі, што ідэнтыфікавалі новыя паселішчы (адзінкі *Кастрычнік* у Асіповіцкім, Глускім, Жлобінскім, Светлагорскім, Слуцкім раёнах), *Акцябр* у Бабруйскім, Краснапольскім, Лагойскім, Слуцкім, Чачэрскім, Чэрыкаўскім раёнах) і іншыя. Гэта прывяло да празмернай паўтаральнасці такіх назваў паселішчаў у межах суседніх раёнаў. У айканімічным ландшафце Беларусі такія назвы ўспрымаюцца як штучныя, не ўласцівыя беларускай тапанімічнай сістэме.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Баханькоў, А.Я. Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд / А.Я. Баханькоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 227 с.
2. Лемцюгова, В.П. Восточнославянская ойконимия апеллятивного происхождения: названия типов поселений / В.П. Лемцюгова. – Минск : Наука и техника, 1983. – 198 с.
3. Лемцюгова, В.П. Тапонімы распавядаюць : навук.-папул. эцюды / В.П. Лемцюгова. – Мінск : Лит. и Искусство, 2008. – 416 с.
4. Молчанова, Л.А. Из истории развития сельских поселений и усадеб белорусов / Л.А. Молчанова // Совет. этнография. – 1956. – № 1. – С. 29–41.
5. Мурзаев, Э.М. Топонимика и география / Э.М. Мурзаев ; Рос. акад. наук, Ин-т географии. – М. : Наука, 1995. – 304 с.
6. Никитин, С.А. Лингвистические аспекты переименований географических объектов в России : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.21 / С.А. Никитин. – М., 2003. – 220 л.
7. Никонов, В.А. Введение в топонимику / В.А. Никонов. – М. : Наука, 1965. – 179 с.
8. Памяць: гіст.-дакум. хроніка Слуцкага раёна / рэдкал.: Г.К. Кісялёў [і інш.]. У 2-х кн. – Мінск: БЕЛТА, 2000. – Кн.2. – 576 с.
9. Памяць: Лагойскі раён : гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі : у 2 кн. / уклад. Я.Г. Звяруга ; рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2003. – Кн. 2. – 488 с.
10. Глумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / рэдкал.: К.К. Атраховіч [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – 5 т.
11. Шур, В. Беларускія ўласныя імёны: беларуская антрапаніміка і тапаніміка : дапам. для настаўнікаў / В. Шур. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 239 с.
12. Яшкін, І.Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў: Тапаграфія. Гідралогія / І.Я. Яшкін. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 808 с.